

Inledning

Vi håller på att gräva ner ett material i marken som kommer att vara giftigt i hundra tusen år. Komplexa kärnavfallsförvar ska uppföras för att värna en framtid som, idag mer än någonsin, är svår att föreställa sig. Mänsklighetens historia vittnar om tidsrymdens omfattning. Mellan fyrtio och trettio tusen år sedan bildade anatomiskt moderna människor igenkännbara kulturer. Från denna era har vi funnit målningar i grottor och, i jorden, statyetter föreställande kurviga kvinnor. Kärnavfallsförvaren måste kunna fungera mer än dubbelt så många år in i framtiden.

Det farligaste kärnavfallet är det använda kärnbränslet. En rest, en återstod, av en process där energi har alstrats genom klyvandet av atomer. Energin hjälpte till att driva efterkrigstidens rekordsamhällen. Det är industrialismen och konsumismen som förgiftat vår miljö och bidragit till en existentiell klimatkris. Jordens femte, och senaste, period av massutdöende inträffade över sextio miljoner år sedan. Då försvann dinosaurierna. Vi kan nu stå inför ett sjätte, självförvållat, massutdöende som inte bara kommer att drabba människor, utan också en lång rad andra arter.

Märkligt nog har vi redan övat oss på uttraderandet. Atomklyvningen har också använts för att skapa kärnvapen. Kapprustningen mellan USA och Sovjet gav upphov till en enorm arsenal av avancerade vapen, som genom ett knapptryck kunde utplåna de mänskliga konsterna och kulturerna. Stora delar av stormakternas vapenförråd avvecklades eller reglerades med hjälp av olika avtal vid

kalla krigets slut. Nu vänder utvecklingen, igen. I skrivande stund har INF-avtalet som trädde i kraft 1991 och förbjöd landbaserade kort- och mellandistansmissiler rivits upp av en ny tids demagoger.

Vid tidpunkten för den värsta spänningen mellan stormakterna beskrev den franske filosofen Jacques Derrida kärnvapenkriget som ett »absolut farmakon«. Farmaka är substanser som både kan bota eller göra oss sjuka. Vilken effekt de har beror på kontexten. Den enes läkemedel, den andres gift. Ett *absolut* farmakon kan beskrivas som bortom alla gränser. Det är åtskilt den farmakologiska värld av det botande och förgiftande som vi är bekanta med. Därför kan begreppet också vara relevant i förhållande till det använda kärnbränslet som kommer utgöra en fara under en tidsrymd som överskrider fantasin och konsterna. Det absoluta är besläktat med evigheten.

En växande desperation över kulturens kortsiktighet och oförmåga att förhålla sig till evigheten på en lång rad områden ledde mig till frågan om kärnavfallet och till att skriva denna bok. Klimatkrisens effekter hade börjat bli märkbara, inte minst de psykologiska. Det som har intresserat mig mest i relation till klimatkrisen är vår envisa kortsiktighet.

»Vad gott gör min resa / Om jag inte når evigheten« sjunger Gillian Welch i »I Had a Real Good Mother and Father«. Som en måhända besvärjande gest började jag för några år sedan att tänka och skriva om en tid bortom tid. Sommaren 2017 invigde jag en Femhundraårsfestival vid Teatermaskinen i Riddarhyttan för konstverk som kräver minst hundra år att uppföras eller bli till. Jag kallade genren för evighetsspecifik konst och använde tidsrymden fem hundra år som en minimumdefinition av evigheten, vilket kändes logiskt ett halvt millenium efter Martin Luthers reformation och den moderna svenska statens tillkomst. Ett mått för den tid det tar för ett samhälle att förändras i grunden. Efter att fem hundra år för-

flutit är det möjligt att ha en vag idé om det som varit, men omöjligt att verkligen förstå världen som gått förlorad. Mitt åkallande av denna tid var ett försök att dra evigheten till mig, samtidigt som den fick behålla sin oåtkomliga karaktär.

Festivalens invigningsceremoni intill en sprakande eld har etsat sig fast djupt i mitt minnes vindlande gånger. Den inträffade under midsommaraftonens småttimmar. I publiken stod två generationer teaterarbetare. Några meter från våra fötter låg den mjuka sjön. Stilla. Ett ljus i min hand lyste upp texten jag läste. Ibland fladdrade lågan till som av en osynlig ande och stänkte stearin på handen. Det gjorde inte ont.

Jag avslutade invigningen med att utlysa en öppnande akt bestående av en två år lång paus. Ingen anledning att jakta. Den här boken är en del av det återupptagna festivalarbetet. Men den utlyser också ytterligare en paus, denna gång utan exakt tidsangivelse.

Evigheten är ett villebråd jag fortsätter jaga utan att oroa mig för att det ska förloras ur sikte och försvinna. Målet med jakten är att kunna tala om och kritisera den värld vi redan bebor. I kortsiktighetens tidevarv är min tanke att det går att likställa en diskussion om evigheten med kulturkritik – det vill säga en kritik som ifrågasätter samhället i stort.

Den här boken är en kritik av kärnavfallshanteringen. Mitt mål är att meditera över denna självförvållade kulturella utmaning snarare än att ge ett »svar«. Både evigheten i moderniteten samt moderstematiken som också kommer att spela en framträdande roll i denna bok är omfattande ämnen. Mitt siktdjup är dock begränsat till en viss tid och vissa verk av enskilda tänkare och konstnärer. Jag försöker låta materialet tala genom tanke och konst. Min tes är att kärnavfallet är ett verktyg för att förstå en konversation om och med evigheten, som vi inte kan undvika eftersom materialet måste tas om hand, oavsett vad vi tycker om kärnkraften eller

det moderna industrisamhället. Den egentliga frågan är kanske snarast vem som deltar i diskussionen och var den förs. Min högsta önskan är att kärnavfallet blir en angelägenhet, samt en konstnärlig och intellektuell resurs, i den kritiska offentligheten där vi alla i demokratisk ordning kan delta. Vad ska vi göra, tillsammans, med ett material som vi vet kommer att överleva vår kultur? Hur ska vi närma oss denna återstod av efterkrigstidens rekordsamhälle som kärnavfallet utgör? I synnerhet vill jag visa hur en humanistisk och konstnärlig kunskapstradition kan bidra till ett ämne som alltför ofta ges en sval ingenjörsmässig inramning.

Sverige behöver i likhet med andra kärnkraftsländer bygga ett speciellt förvar för det använda kärnbränslet från kärnreaktorerna. Det kommer också att behövas förvar för kärnkraftsprocessens alla olika delar och de radioaktiva material som uppstår vid medicinskt användande av atomens klyvning, men de har kortare halveringstid och jag berör dem inte nämnvärt på dessa sidor. Det svenska förvaret för just använt kärnbränsle dimensionernas för nationens 12 000 ton avfall. Det kommer med största säkerhet ligga i Forsmark i Östhammars kommun – och kommer förmodligen stå färdigt om, i bästa fall, ungefär ett halvsekel efter att uppskattningsvis ha kostat över 100 miljarder kronor att uppföra. I vår kultur existerar knappast något mer långsiktigt projekt än förvaret av kärnavfallet. Här möter samhällsplaneringen en nästan mystisk utpost.

Den lilla del av kärnavfallsproblematiken som förmår nå offentligheten är den om eventuella varningssystem för framtida generationer, som kanske kommer att använda helt andra språk och teckenvärldar än vad vi gör idag. Skyltfrågan är fascinerande, och kittlande. Samtidigt är den bara ingången, inte slutstationen, för evighetsutmaningen. Risken är att vi aldrig kommer att kunna tackla kommunikationssvårigheterna om vi inte i grunden förstår vad det är vi kommunicerar. Kärnavfallet har en historisk och filo-

sofisk kontext utöver det konkreta hot som strålningen utgör.

För att närma mig kärnavfallet har jag valt att ta vägen via kärnvapenkriget. Kortsiktighet och hastighet i förhållande till automatisering i kärnvapenkriget utgör perspektiv som kan belysa långsiktigheten, långsamheten och tanken som kärnavfallets tidshorisont inbjuder till. Målet är således inte att likställa kärnvapnens värld och våld med kärnkraftsindustrins, men visa att den ena kan belysa den andra.

I det första kapitlet, »Det absoluta: Jacques Derrida och klyvan- det av kritikens kärna«, diskuterar jag föreläsningen »No Apocalypse, Not Now« från 1984 där Derrida lanserade frågan om ett »absolut farmakon«. Jag försöker beskriva hur Derrida brottas med huruvida det absoluta är av denna världen eller inte. I föreläsningen förs också en annan tes fram som i grunden inspirerat denna bok, nämligen att humanister äger kompetens att reflektera över kärnvapen- och kärnkraftsproblematiken eftersom de ägnar sig åt fiktion, det som (ännu) inte existerar. Derridas enigmatiska läsning av kärnvapenkriget sätter jag i sitt historiska sammanhang, dels med hjälp av kalla krigets utveckling och dels genom en rad spelfilmer från perioden då föreläsningen gavs som försökt gestalta en värld som förgör sig själv.

Det andra kapitlet, »Slutförvaret på Patmos«, inleder jag med en översikt av den svenska kärnavfallsproblematiken genom de statliga utredningarnas kalibrerade prosa. Det fortsätter med att undersöka farmakologin som terapi och möjlig etik. Avstampet blir Derridas förhållande till gåvan och ett slags aporetisk (ofarbar) etik som endast kan uttryckas i paradoxala förhållanden; en omöjlig möjlighet. Jag försöker sedan jämföra Derridas farmakologi med den som framlagts av hans adept Bernard Stiegler. Hos honom ser vi ett försök att väja för farmakologins »absoluta« natur och dess paralyserande effekter. Men Stiegler relativiserar bara det förgif-

tande och botande till viss utsträckning, en rest av det absoluta återstår envist. I Stieglers farmakologi introduceras även den brittiske psykoanalytikern Donald Winnicotts teorier kring barnets separation från modern. Stiegler understryker farmakas förmåga att mildra och lindra, men samtidigt möjliggöra, en skillnad som leder till individuering. Detta kommer att föra farmakologin mot omsorgstanken och moderskapet.

I det tredje kapitlet, »Anmoder Pandora: kärnavfall och omsorg«, följer jag generationsbanden för att undersöka det som Winnicott benämnde som en »moderlig kunskap«. Vi måste ta hand om återstoden efter en industrialism som riskerar att utplåna oss. Jag vänder mig här till en anglosaxisk feministisk tradition för att försöka hitta en väg ut ur poststrukturella kiasmer. Genom läsningar av koncepten »omsorgsetik« (Carol Gilligan) och »den moderliga tanken« (Sara Ruddick) tecknas en bild av etiska paradigmer av ambivalens och kontinuitet som kan ge ett nytt perspektiv på *omhändertagandet* av kärnavfallet. Via Sigmund Freud och ambivalensen i barnets sätt att relatera till modersfiguren i leken vänder jag mig sedan mot konsten. Två konstnärer, James Acord och Lina Selander, visar konst som är gjord av och om radioaktivitet. Acord och Selander förenas, trots skilda traditioner och uttrycksätt, genom sin nogsamma vägran att kapitulera inför materialets absoluta dimension. De tar med andra ord hand om radioaktiviteten och dess arv genom ett lika socialt som estetiskt reflekterande.

En konstnärs förhållande till underhåll och städning upptar hela det fjärde kapitlet. »Mierle Laderman Ukeles: att reparera världen med sopor«, utforskar ett arbete som visar på farbara vägar till både farmakologin och ansvaret för framtiden. Ukeles introducerar idén om att göra konst av underhåll, det vill säga omhändertagande och omsorg. Jag studerar närmare några tidiga och centrala dokument i vilka Ukeles definierar sin politiska och estetiska position. Hennes

förmåga att återföra avfallet till en konkret horisont av ansvar anknyter till Gilligan och Ruddicks arbete, för att inte tala om Acord och Selander. Speciellt Ukeles *Land Art* i soptippar har relevans för kärnavfallsfrågan. Som vi kommer att se tar hon i dessa verk, trots sin konkreta handfasthet, oss också till en mer mystisk och absolut förståelse av ett helande och ett reparerande av det som är bortom det reparable.

Boken avslutas med en meditation kring begreppet »Återstoden«. Vad är det som kvarstår? Jag närmar mig det »radikala hoppet« om en kulturs överlevnad, med nytt innehåll, bortom sin undergång. Vad är denna förtröstan? Måhända kan kärnavfallet hjälpa oss att uppleva den.

Jag skulle till slut vilja tacka alla de som de senaste fem åren bjudit in mig att tala och skriva om evigheten, utan ert stöd och uppmuntran hade denna bok inte blivit till. Speciellt varmt tack till Anders Olsson på Teatermaskinen för våra samtal och värdskapet för Femhundraårsfestivalen. Tack också till Bernard Stiegler på vars seminarium jag 2013 första gången försökte tänka på kärnavfallet som ett »absolut farmakon« och till Kimberly Hutchings som 1999 fick mig att läsa Sara Ruddick. Det tog mig tjugo år att förstå. Sist men inte minst ett stort tack till Lina Selander och Björn Larsson på Kungliga konsthögskolan för inbjudningarna att föreläsa i R1 och *en route* till Äspölaboratoriet.

Ett innerligt tack går också till alla som hjälpt mig med att lotsa mina idéer till en färdig bok, tack: Lars Andersson, Viktor Andersson, Tatjana Brandt, Marcus Doverud, Tania Espinoza, Josefin Gladh, Magnus Jacobsson, Monica Larsson, Kari Løvaas, Anna Nyström, Anna-Lena Renqvist, John Swedenmark och Magnus William-Olsson. Eventuella misstag är jag dock allena ansvarig för.